

ORDASI ÁGNES

ADALÉKOK A FIUMEI IMPÉRIUMVÁLTÁS KÖRÜLMÉNYEIHEZ

Danilo Massagrande (a cura): *I verbali del Consiglio Nazionale Italiano di Fiume e del Comitato Direttivo (1918–1920)*, Società di Studi Fiumani Archivio Museo storico di Fiume, Roma, 2014, 572 oldal¹

A Società di Studi Fiumanit a helyi emlékek és iratanyagok megőrzésére 1923-ban hozták létre Fiumében. Már az első években nagy gondot fordítottak az Adria-tanulmányok tematikus és időszaki kiadására, azonban a korszak történelmi eseményei meggátolták tevékenységének eredményes kifejtésében. A második világháború az egyesület működését csaknem teljesen lehetetlenné tette. A societát (bizottságot) 1960-ban Rómában az Archivio Museo storico di Fiume és az 1945–1947-es jugoszláv terjeszkedés elől elmenekült fiumeiek segítségével alapították újjá. Jelenleg az Associazione per la Cultura Fiumana Istriana Dalmata nevű szervezettel állnak szoros összeköttetésben. Együttműködésük mindenekelőtt az egykor olasz fennhatóság alatt álló területekről származó kéziratok, könyvek, egyéb dokumentumok gyűjtésére, kutathatóvá tételére irányul. Mindemellett a Società kiemelt jelentőséget tulajdonít a múzeumi feladatok ellátásának, valamint az állományukban található források kiadásnak is. Noha a szervezetek tudományos tevékenysége és színvonala megkérdőjelezhetetlen, alapvető politikai irányultsága és a Fiume-kérdésben elfoglalt álláspontja is egyértelmű. Ezáltal különösen az olasz–délszláv kapcsolatokat taglaló munkáikat kiemelt forráskritikával kell kezelni.

A világháborús emlékek, valamint Fiume Olaszországhoz való csatlakozásának 90. évfordulójának közeledtével a Società munkatársainak figyelmé a Nagy Háború és az azzal kapcsolatos témákra terelődött. A harctéri események helyett azonban az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása következtében *gazdátlaná vált* Fiume belpolitikai helyzetére és viszonyaira koncentráltak. 2014 októberében *I Verbali del Consiglio Nazionale Italiano di Fiume e del Comitato Direttivo (1918–1920)* címmel egy nagyszabású forráskiadványt jelentettek meg. A kötet megjelenítésének ideje tudatos választás. Az olasz állam szempontjából az egyik legfontosabb esemény, Fiume Olaszországhoz csatlakozásának² 90. évfordulóját választották.

¹ A Fiumei Olasz Nemzeti Tanács és a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács Végrehajtó Bizottságának (más fordítás alapján: Intéző Bizottságának) jegyzőkönyvei (1918–1920).

² 1924. január 27., a római szerződés aláírása. Olaszország és Jugoszlávia képviselői megegyeztek Fiume olasz annektálásáról.

A csaknem 600 oldalas olasz nyelvű kötet a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács (Consiglio Nazionale Italiano di Fiume) és a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács Végrehajtó Bizottságának (Comitato Direttivo) jegyzőkönyveit tartalmazza, mely az olasz, horvát és a magyar történetírás számára egyaránt számos hiánypótló adalékot közöl.

A kötet három fő részre osztható. Az első, nagyobb egységben az előszó és a bevezető kap helyet, amelyben a szerzők röviden összefoglalják a kiadvány célját, elsődleges szerkezeti és szerkesztési szempontjait. Rávilágítanak arra, hogy a jegyzőkönyvek nagyobb része Arturo Chiopris³ hagyatékát képezték, és a tanács első, 1918. november 23-án tartott ülésétől egészen 1920. március 31-ig, valamint a végrehajtó bizottság első, 1918. november 21-i ülésétől 1920. szeptember 21-i feloszlatásáig vezették őket. A szerzők az egyszerűbb felhasználás érdekében felhívják a figyelmet az esetleges hiányokra és ellentmondásokra, kitérnek a helyesírás és elírások problémájára, valamint az aláírások hiányának kérdésére is. Az olvasót egyfelől jól összeszedett értelmezési útmutató, a bő jegyzetek és kritikai megjegyzések segítik a tájékozódásban, másfelől az itt található rövid leírás átfogó képet nyújt Fiume közjogi helyzetéről, *corpus separatum* mivoltáról, az olasz irredentizmus megerősödésének történetéről és a jegyzőkönyvek keletkezésének körülményeiről.

Megtudható, hogy a már korábban megindult szeparációs folyamatok fel erősödtek az első világháború alatt, és 1918 őszén a fiumeiek kijelentették, hogy mindenekelőtt a délszláv terjeszkedéstől való félelem hatására a város sorsáról maguk kívánnak határozni. A programot először Andrea Ossoinack,⁴ Fiume utolsó országgyűlési képviselője ismertette a parlamentben. Nem sokkal később a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság csapatai bevonultak Fiume területére, és Jekelfalussy Zoltán,⁵ az utolsó magyar kormányzó október 29-én elhagyta a várost. A fiumei magyar kormányzás *de facto* összeomlott.⁶ A

³ Arturo Chiopris aktívan részt vett a Fiume politikai életében. Többek közt a városi tanács altitkári és a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács titkári hivatalát is betöltötte.

⁴ Andrea Ossoinack Fiume egyik legtekintélyesebb kereskedőjének, Luigi Ossoinacknak a fia. Fiumei olasz identitású politikus, 1915-től országgyűlési képviselő volt. 1918. október 18-án a magyar országgyűlésben bejelentette, hogy Fiume maga kíván hovatarozásáról dönteni. A Fiumei Olasz Nemzeti Tanács és annak Végrehajtó Bizottságának tagja. 1919-ben a béketárgyalásokon Fiume hivatalos képviselője. Ellenezte Zanella fiumei szabadállam-konceptióját, helyette sokkal célszerűbbnek vélte, ha a várost szabad kikötőként csatolják Olaszországhoz. 1924-ben fokozatosan visszavonult a politikától, majd a második világháborút követően a kelet-adriai területről menekülő olaszság egyik legfőbb támogatója és segítője lett.

⁵ Jekelfalussy Zoltán 1909-ben a Kivándorlási Hivatal vezetője, majd 1917-től Fiume kormányzója lett. Szolgálatai alól 1921 nyarán mentették fel.

⁶ Jekelfalussy saját bevallása szerint Wekerle Sándor miniszterelnök utasítására hagyta el a várost, a kormányzás, valamint a fiumei magyarság helyi képviselét pedig Egan Lajos kormányzóhelyettesre bízta. A kormányzó távozását követően, 1920 tava-

közigazgatási és törvényhozási feladatokat az ekkor megalakuló Fiumei Olasz Nemzeti Tanács vállalta magára. A tanács magát a hagyományos városi képviselő-testület (*rappresentanza municipale*)⁷ utódjának tekintette, jóllehet jóval kiterjedtebb jogkörökkel és a wilsoni pontok értelmében önrendelkezési joggal is rendelkezett. Azt már csak Egan Lajos naplójából lehet tudni, hogy mindennek ellenére a tanács harmincfős végrehajtó bizottságának tagjai közül csak hatan vettek részt az utolsó képviselő-testületben,⁸ így a szervezet legitimitása és működésének jogossága meglehetősen bizonytalan. A kormányfői feladatok ellátásával Antonio Grossichot,⁹ a városi kórház főorvosát bízták meg, aki egyidejűleg a végrehajtó bizottság elnöki tisztségét is betöltötte. A tanács első és legjelentősebb lépéseként 1918. október 30-án deklarálta Fiume Olaszországhoz való csatlakozási szándékát és a várost az Amerikai Egyesült Államok – mint a demokrácia szülőhazája – védelme alá helyezte.

A második szerkezeti egységet két elkülönített fejezetben a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács és annak Végrehajtó Bizottsága egymást kronologikus sorrendben követő jegyzőkönyvei alkotják. A szerzők az üléseket a lehető legprecízebben, dátum szerint jelölték, és szinte minden alkalommal feltüntették az elnök, a jegyzőkönyvezető és a jelenlévők neveit. Ezáltal a tanács tagjainak személyes ambícióin és hierarchiáján kívül jól látható, hogy az egyes határozatok mögött milyen érvek és megfontolások álltak, a véghezvitt intézkedések milyen folyamatok beteljesítésének tekinthetők.

A tanács és a végrehajtó bizottság jegyzőkönyvei alapján megállapítható, hogy a két szervezet az 1918. október 30-i proklamáció érvényesítésével és Fiume olasz annektálásának kérdésével foglalkozott. Ennek megfelelően az intézkedések számottevő része is az egyesülés előkészítése és az olaszországi viszonyok átültetése jegyében zajlott. A békekonferencia és a város hivatalos érintkezéséről elsősorban Andrea Ossoinack gondoskodott. Ossoinack több hónapon keresztül Párizsban teljesített diplomáciai szolgálatot, és a délszláv

száig Budapestről folytatta jogkörének gyakorlását, azonban 1918. október 29-től ténylegesen már Egan Lajos tevékenykedett a nevében. Igaz, működését a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács egyre inkább megkérdőjelezte.

⁷ Fiume hagyományos 56 fős városi képviselő-testülete. Élén a választott *podestà* áll. Wickenburg István kormányzó 1916-ban oszlatta fel legutolsó képviselő-testületet.

⁸ Francesco Corossacz, Luigi Maroth, Andrea Ossoinack, Giovanni Rubinich, Ugo Venutti, ifj. dr. Antonio Vio.

⁹ Antonio Grossich fiumei irredenta orvos, politikus. 1912–1918 között a városi tanács alelnöke volt, amiért a háború elején Ausztriába deportálták. 1918. október 29-én a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács és annak Végrehajtó Bizottságának elnökévé választották. Később fokozatosan szembehelyezkedett D'Annunzio szélsőséges politikájával, és hajlott Nitti ajánlatának elfogadására. Grossich később a rapallói szerződés értelmében létrehozott Fiumei Szabadállam ideiglenes kormányának vezetője lett egészen 1921. április 21-ig. 1924-ben az római szerződés alapján végrehajtott annektálás során átadta a város kulcsait az olasz uralkodónak.

követelésekkel szemben az olasz (és fiumei) igényeknek próbált érvényt szerezni.

A Fiumei Olasz Nemzeti Tanács helyzetét és az egyesülés megvalósítását külpolitikailag számos körülmény nehezítette. Így a Horvát Nemzeti Tanács területi igénye, a szövetséges csapatok bevonulása, a békekonferencia határozatlansága és az olasz kormány hezitáló állásfoglalása. Noha a tárgyalt kötet szerzői kizárólag a rapallói egyezményhez vezető út és a Gabriele D'Annunzioval¹⁰ való végleges szakítás ábrázolására vállalkoztak, a fiumei politikai erőviszonyok bemutatása mellett kitűnően szemléltetik azon végbement külpolitikai hangsúlyeltolódásokat is, amelyek Fiume sorsának alakulását már előre sejtetni engedték.

A belpolitikai nehézségeket mindenekelőtt a város megroppant gazdasági helyzete, az egyre erősödő infláció és az akut élelmiszerhiány jelentette. A hazatérő katonák, valamint a munka nélkül maradt tömegek ellátása és élelmezése ugyancsak jelentős terhet rótt a városvezetőkre. Az általános bizonytalanságból fakadó konfliktusok az olykor határozottan agresszív politikai megnyilvánulások mellett a tanácson belül is élénk vitákat eredményeztek. Ezek közül a legjelentősebbnek Riccardo Zanella¹¹ Fiume szabadállammá nyilvánításáról alkotott elképzelése, valamint D'Annunzio bevonulása és be rendezkedése tekinthető.

A jegyzőkönyvek számos információt tartalmaznak a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács és Riccardo Zanella, az Autonóm Párt vezetőjének ellentéteiről.

¹⁰ Gabriele D'Annunzio olasz költő, író, hadvezér, politikus. Orlando eredménytelen diplomáciai tárgyalásai hatására elhatározta, hogy a Kelet-Adria olaszlakta területeit erővel Olaszországhoz csatolja. Meghirdetett politikai programjának értelmében 1919. szeptember 12-én egy alig 2600 fős szabadcsapat élén bevonult Fiumébe, ahol átvette a hatalmat. Kormányzása alatt a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács működését egyre terhesebbnek ítélte meg, ezért mind határozottabban törekedett annak megkerülésére. 1920. szeptember 8-án proklamálta a Carnarói Olasz Kormányzóságot. Politikájával nemcsak a mérsékelt elemek, de Giolitti olasz miniszterelnök sem értett egyet, ezért elrendelte a város blokád alá vonását. Miután D'Annunzio tudomást szerzett a rapallói egyezményről, 1920 decemberében szlávellenes (!) küzdelemre szólította fel a lakosságot. Az „olasz–fiumei testvérharc” Véres Karácsony néven ismeretes, melynek következtében a parancsnok 1921 januárjában elhagyta a várost.

¹¹ Riccardo Zanella fiumei kereskedelmi szakértő, publicista, politikus, az Autonóm Párt tagja, majd 1901-től vezetője. 1905-től országgyűlési képviselő. 1910-ben sikertelenül jelöltette magát. 1914-ben a város döntően autonomista elemekből álló képviselő-testülete *podestà*vá választotta, azonban Ferenc József Wickenburg István kormányzó közbenjárására nem erősítette meg a választást. A világháború alatt besorozták és a keleti frontra küldték, ahonnan Olaszországba szökött. Fiumébe csak 1918 novemberében tért vissza. 1921. április 24-én a Fiumei Szabadállam első elnökévé választották, azonban kormányzása nem tartott sokáig. 1922. március 3-án a Nemzetvédelmi Bizottság (Comitato di Difesa Nazionale) lemondásra kényszerítette, és rávette, hogy átadja a hatalmat a Városvédelmi Bizottságnak (Comitato di Difesa Cittadino).

Ezáltal jól megfigyelhető, hogy a város 1918. november 23-án még ünnepelt vezéralakja hogyan válik a tanács szemében Fiume ellenségévé. Az alapvető konfliktust Fiume hovatarozásának kérdése képezte. Míg a tanács a város jövőjét Olaszországon belül képzelte el, addig Zanella már egy *különutas* politikában gondolkodott. Úgy vélte, egyetlen nagyhatalom vagy állam sem képes Fiume sajátos igényeinek megfelelni és fejlődését biztosítani. Bár a kötetből nem derül ki, William Klinger kutatásai nyomán feltételezhető, hogy Zanella látta, hogy Olaszország nem kíván saját belső kikötői számára felesleges konkurenciát teremteni. A helyzet súlyosságát jól érzékelteti, hogy ifj. Dr. Antonio Vio,¹² a város polgármestere¹³ Zanella agitációi ellen tiltakozva lemondását is beterjesztette. A város az unió érdekében mégis fontosnak tartotta a belpolitikai béke megteremtését és egy ideig nem zárkozott el a Zanellával való megegyezés lehetőségétől. Fiume szabadállammá nyilvánításáról alkotott programjának elvetéséért cserébe a végrehajtó bizottság tagságát kínálták fel.

Az iratanyagok a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács belpolitikai válságkezelési megoldásaira és az ezzel kapcsolatos külpolitikai útkeresésére is kiterjednek. Ezáltal megtudható, milyen események és személyes sűrűlódások előzték meg Gabriele D'Annunzio *Sacra Entratáját*.¹⁴ Így körvonalazódik, hogy az anektálás elősegítése érdekében a fiumeiek Sem Benellit,¹⁵ az ismert drámaírót kívánták a városba hívni, és az, hogy törekvésük miért nem járt sikerrel. A fiaskót követően a tanács választása Gabriele D'Annunzióra esett, aki már előzetesen meghirdette az olasz fennhatóság kelet-adriai kiterjesztését. Mindennek ellenére a dokumentumok D'Annunzio parancsnok (*comandante*) 1919. szeptember 12-i bevonulásáról, valamint Zanellával való személyes konfliktusáról meglehetősen kevés információt közölnek. A két férfi kapcsolatáról legfeljebb közvetett információk szerezhetők. Több szó esik D'Annunzio kabinetalakításáról, Giovanni Giurati¹⁶ és Alceste De Ambris¹⁷ szerepéről,

¹² Ifj. Dr. Antonio Vio fiumei ügyvéd, politikus, országgyűlési képviselő, *podestà* és *sindaco*. 1910-ben legista politikus, 1911-ben Fiume országgyűlési képviselője, 1915-ben a város *podestája*, 1918 novemberétől *sindacója* (mindkét kifejezés polgármestert jelent), a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács és annak Végrehajtó Bizottságának tagja.

¹³ Eleinte *podestà* elnevezéssel, majd egyelőre – nem egészen tisztázott okok miatt – 1918. novemberétől *sindacóként* jelenik meg a forrásokban.

¹⁴ Szent Bevonulását.

¹⁵ Sem Benelli olasz író, költő, dramaturg. Marinetti közeli barátja, az olasz háborúba lépés támogatója. Részt vett D'Annunzio fiumei vállalkozásában, majd a fasizmus híve lett. Giacomo Matteotti meggyilkolása után kiábrándult a rendszerből és megalakította a Lega Italicát, melyet azonban rögtön fel is számoltak.

¹⁶ Giovanni Giurati olasz politikus, D'Annunzio követője, később Mussolini fasizmusának támogatója. 1919-ben D'Annunzio első miniszterelnöke.

¹⁷ Alceste De Ambris forradalmi szindikalista olasz politikus, újságíró, fiumei legionárius. Giurati menesztését követően, 1920. januárjában D'Annunzio kabinetvezetője, később a Carnarói Kormányzóság alkotmányának szerzője és miniszterelnöke volt.

legionáriusainak helyzetéről és vezetőjük, Giovanni (Nino) Host-Venturi¹⁸ politikai tevékenységéről. Az iratok arról is tájékoztatnak, hogy D'Annunzio kormányzásának megkezdésével a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács működése is módosult, melyet 1919. október 21-én a 6560. sz. törvényben határoztak meg. Kimondták, hogy a város hagyományos képviselőtestületét szekciókra osztják, melyek felett Fiume és Olaszország egyesüléséig az államhatalmi jogkörökkel felruházott tanács gyakorolja a hatalmat. Erre a napra datálható a második Fiumei Olasz Nemzeti Tanács és annak Végrehajtó Tanácsának megalakulása.

A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy kezdetben a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács pozitívan viszonyult a parancsnok rendszeréhez, azonban kapcsolatuk a későbbiekben egyre terhesebbé vált. A felek közti kölcsönös bizalom és együttműködés fokozatosan megszakadt. A folyamat mögött D'Annunzio sajátos hatalomgyakorlása, a tanács mellőzése és a város helyzetének, nemzetközi megítélésének romlása állt. A Fiumei Olasz Nemzeti Tanács kizárólag a városi képviselőtestületi minőségét őrizhette meg a Carnarói Olasz Kormányzóság 1920. szeptember 8-i proklamálása után. A megosztottság következménye jól ismert. A tanács két héttel később feloszlatta magát, majd miután decemberben az olasz kormány megdöntötte D'Annunzio régensségét, a rapallói szerződés értelmében kimondták Fiume függetlenségét.¹⁹

A végrehajtó bizottság feloszlátása miatt a fiumei Véres Karácsonyhoz vezető útról, majd az azt követő eseményekről már nem készültek feljegyzések. A jegyzőkönyvek vezetése 1920. szeptember 21-én megszakadt. Így az „olasz-fiumei testvérháborúról” és D'Annunzio fiumei kalandjának végső epizódjáról már csak más források alapján lehet tájékozódni.²⁰

E tekintetben elsősorban a kortárs Silvino Gigante, Ljubinka Toševa Karpowicz és a már említett William Klinger munkái mérvadóak. Kutatásaikban beszámolnak arról, hogy a nagyhatalmak népszavazás kiírásával remélték a város stabilitását helyreállítani. Az 1921-ben megtartott választásokat Riccardo Zanella nyerte, azonban a fasiszmus térnyerésével szemben a hatalmat az Autonóm Párt vezére sem tudta megtartani. Zanella politikai

¹⁸ Giovanni (Nino) Host-Venturi irredenta fiumei olasz identitású politikus. 1915-től önkéntesként szolgált az olasz hadseregben. 1919-ben részt vett D'Annunzio fiumei kalandjában. Pár társával együtt a francia és a délszláv csapatok fenyegetettsége miatt megszervezte a Legione fiumana nevű fegyveres testületet, melynek vezetője is volt. D'Annunzio híve, majd hadügyminisztere. Később a fasiszmus követője lett.

¹⁹ 1920. november 12-én Jugoszlávia és Olaszország megegyezett, hogy Fiumét semleges területként kezelik.

²⁰ A tanács államhatalmi jogait csak D'Annunzio bukását követően vette fel ismét, melyeket a fasiszta csapatok beözönléséig, 1921. április 27-ig gyakorolt. Ezzel ellentétben a végrehajtó bizottságot D'Annunzio ideiglenes kormánya helyettesítette, és csak 1921. január 5-én alakult újjá.

pályafutásának 1922-ben egy újabb hatalomváltás vetett véget. A nagyhatalmi érdekek változása és Mussolini balkáni és kelet-európai politikájának határozottabbá válása következtében 1924-ben Olaszország annektálta Fiumét.

A nagypolitikai szándékok és döntések magyarázata különösen érdekes a fiumei szemszögből megközelítve. Ezáltal az iratok kitérnek Wilson a Fiume-kérdésben alkotott álláspontjának módosulására, a békekonzferencián felmerült rendezési lehetőségekre és a város reflexióira. Rávilágítanak Fiume nemzetközi megítélésére, a Milánó városával ápoltt kapcsolatok összetettségére, Orlando²¹ és Nitti²² politikai nézeteiben megmutatkozó eltérésekre, Tommaso Tittoni²³ és az általa vezetett olasz bizottság tevékenységére, valamint Dalmácia sorsának kérdésére is.

A jegyzőkönyvek alapján jól nyomon követhetőek az egyre meghatározóbb olaszosító törekvések és ezzel párhuzamosan a magyar közigazgatási keretek fokozatos leépítése is. Így például megtudható, hogy a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács hogyan kívánt megszabadulni a *felesleges* nem-olasz elemektől, s ez az elgondolás miként érintette a magyar állami alkalmazottakat és tisztviselőket. A többnyire tanítóként, hivatalnokként, posta vagy vasúti alkalmazottként tevékenykedő magyarokat a haza ellenségének nevezték és távozásra szólították fel. Annak ellenére, hogy a Károlyi-kormány Fülep Lajos ideiglenes külügyi megbízott²⁴ révén garanciát vállalt az állami alkalmazottak életfeltételeinek biztosítására, gyakran nemcsak megélhetésüket veszítették el, hanem nyugdíjjogosultságaikat is. A pozíciójukat csak azok tarthatták meg, akik ideiglenesen nélkülözhetetlennek bizonyultak a gyárak működtetésénél, a bíraskodási és közigazgatási feladatok ellátásánál, tökéletes olasz nyelvismerettel bírtak, és felesküdték az új rezsimre. Ezzel szemben Fülep Lajos valódi tevékenységéről, propagandájáról és Egan Lajos kormányzóhelyetttel való hatásköri ütközéseiről a jegyzőkönyvekből nem nyerhető elég információ.

²¹ Vittorio Emanuele Orlando olasz politikus, 1917. október 29. – 1919. június 23. között miniszterelnök. A béketárgyalások során az olasz érdekek (sikertelen) képviselője. Eredménytelen diplomáciai próbálkozásai során Olaszországnak le kellett mondania számos olaszlakta osztrák területről, és Fiume hovatarozásának kérdésében sem sikerült semmilyen megegyezést kiharcolnia. A kudarcok miatt lemondásra kényszerült.

²² Francesco Saverio Nitti olasz publicista és politikus. Orlando lemondását követően, 1919. június 23. – 1920. június 15. között miniszterelnök. Legfőbb feladatának Olaszország gazdasági megerősítését tekintette. Elrendelte a hadsereg leszerelését, a dezertőröknek pedig amnesztiát kívánt adni. Azt akarta, hogy a munkaerős férfi lakosság térjen vissza az országba, dolgozzon, alapítson családot és az olasz államnak adózzon. Racionális irányvonala szükségszerűen ütközött D'Annunzio, majd később Mussolini politikájával.

²³ Tommaso Tittoni olasz diplomata és politikus, 1910–1916 között párizsi nagykövet, 1919-ben a béketárgyalások során Orlando mellett az olasz delegáció tagja és vezetője.

²⁴ Fülep Lajos művészettörténész, diplomata, Károlyi Mihály bizalmasa, kormánybiztos.

Ugyancsak számottevő problémának bizonyult a magyar lakosság anyaországba való visszatérése. A hazatérni kívánóknak nemcsak egzisztenciájuk és életvitelük feladásával kellett számolniuk, hanem a vasúti közlekedés ideiglenes megszűnésével is. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy Fiume és Budapest között a közvetlen telekommunikációs összeköttetés is gyakran elérhetetlenné vált. A kommunikációs elszigeteltség többek közt a kormányzóhelyettest is jelentősen akadályozta a fiumei magyarság érdekvépviseletében. A Fiumei Olasz Nemzeti Tanács takarékosági megfontolások ürügyén könnyen kiutasíthatta a biztos megélhetés nélkül maradt nem olaszajkú elemeket. A kiutasított személyek felsorolása mellett a jegyzőkönyvek gondosan közlik a tanács szolgálatába átvett állami alkalmazottak névsorát, és esetenként fizetési beosztását is. Mindezzel párhuzamosan a városi alkalmazottak előléptetése és kinevezése is szerves részeit képezték a tanács ülési napirendjének.

Szimbolikus eseménynek tekinthető, hogy a világháború alatt az olasz hadseregben harcoló fiumei polgárokat a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács egyöntetűen a tagjai közé emelte.²⁵ Az intézkedést a fiumei példaképteremtés és az Olaszországhoz való tartozás hangsúlyozása indokolta. Ifj. Dr. Antonio Vio sindaco címbiztosítása és a város fokozott olaszosítása is valószínűleg a csatlakozási szándék kifejezésére irányult. Fiumében a nyelvhasználat és az oktatás kérdése jelentősen kiélezte a feszültségeket. A családneveket és utcanneveket olaszosították, a nyilvános helyen található magyar vagy horvát feliratokat, cégereket eltávolították. A városi vezetőség elutasította az *idegen* sajtóorgánumok alapítását, és megtagadta Brajjer Lajosnak,²⁶ a *Fiumei Újság*²⁷ egykori szerkesztőjének a lapja újraindítására irányuló kérelmét. Az egyik tanácsstag, Adolfo Gottardi²⁸ szerint Brajjer kezdeményezését azért sem lehetett támogatni, mert ez egyes horvát körökre is ösztönző hatást gyakorolt volna.

A Fiumei Olasz Nemzeti Tanács a magyar tanárok számát különböző megszorító intézkedésekkel csökkentette, és az addig a magyar állam felügyelete alá tartozó iskolákat – például a Tengerészeti Akadémiát – vagy kisajátította, vagy újranyitását csak ideiglenes jelleggel hagyta jóvá. A tanács a párhuzamos magyar osztályokat is igyekezett visszaszorítani, és azok állítását többnyire csak a népiskolákban engedélyezte. Noha a Kiviteli

²⁵ Többek közt Gigante Riccardo, dr. Umberto Riccotti, Mario Blassich, dr. Arturo Chiopris, Nino Host Venturi, Giorgio Alessandro Conighi, Dr. Amos St. Moise, Serena Giovanni Jobstreibitzer, Umberto d'Ancona, dr. Enrico Duimich, Carlo Descovich, St. Marini (Iskra) Gastone, Goffradi Verzenassi.

²⁶ Brajjer Lajos (1865–1943) bánáti magyar hírlapíró, többek közt a *Fiumei Estilap* (1903–1917) szerkesztője.

²⁷ Feltehetőleg valójában a *Fiumei Estilap*ról lehetett szó, és nem a kevésbé jelentős, kizárólag 1907-ben megjelenő *Fiumei Újság*ról.

²⁸ Adolfo Gottardi fiumei olasz politikus, a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács tagja.

Akadémia szolgálati nyelve továbbra is a magyar maradhatott, az intézet olasz hallgatói számára biztosították az anyanyelvű vizsgázás lehetőségét, más városi iskolák tanulói pedig kérésükre mentesülhettek a magyar nyelv és történelem tanulása alól. Mindennek ellenére Icilio Baccich²⁹ még 1919 februárjában is arról panaszkodott, hogy az állami iskolákban továbbra is magyarul tanítanak, a drenovai iskolában pedig horvát nyelven folyik a katekizmus oktatása. Adolfo Gottardi felszólalásaiban ugyancsak a magyar nyelvhasználat visszaszorítása mellett érvelt, még a fakultatív tanítása ellen is tiltakozott. A magyar helyett a modern, elterjedtebb világnyelvek bevezetését szorgalmazta.

A dokumentumok alapján hozzávetőleges kép bontakozik ki, a városban állomásozó szövetséges csapatokkal kialakított *modus vivendi*ről és a mindennapi életet meghatározó tényezőkről is. Így például Fiume közegészségügyi állapotáról, a Questura (rendőrség) és a tengerészeti hatóság újjászervezéséről, a szocialista megmozdulásokról, a városi statútum alapján biztosított aktív és passzív választójog módosításáról. Mindemellett felületesen említésre kerül a háború alatt Tápiósülyre és Kiskunhalasra internáltak kárpótlásának kérdése, illetve a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács Károlyi Mihály, majd Kun Béla kormányával fenntartott kapcsolatának ábrázolása is.

A jegyzőkönyvek ugyancsak számos információval szolgálnak Fiume gazdasági hanyatlásáról és kereskedelmi forgalmának csökkenéséről is. A recessziót a háborút követő általános veszteségek, a munkanélküliség és az infláció mellett a város anyaországtól való hirtelen elszakadása, majd később az olasz kormány által meghirdetett blokád mélyítette. Ennek megfelelően a jegyzőkönyvekből kiolvashatóak a lírára való áttérés problémái, az élelmiszer- és energiaárak ingadozásai, valamint a tanács a gazdasági állapotok normalizálására tett kísérletei. Szó esik a város élelmezésének biztosításáról, a malmok és közraktárak működtetéséről, a vámok meghatározásáról, önálló bank alapításáról, a fiumei valuta- és a bélyegilletékek bevezetésnek nehézségeiről, valamint a Punto Franco, a szabad kikötői státusz kivívásának dilemmájáról is. A délszláv fenyegetés árnyékában felmerült a kérdés: Fiume Olaszországhoz való csatlakozásával vajon megőrizheti ősi kiváltságait, és ha igen, milyen formában? A gazdasági érdekeket alá lehet-e rendelni a politikai törekvéseknek?

²⁹ Icilio Baccich fiumei olasz identitású ügyvéd, politikus, 1904-ben a város első alelnökévé választották. Miután magyar állampolgárságát olaszra cserélte, 1913-ban kiutasították a városból. 1915-ben önkéntesként bevonult az olasz hadseregbe. 1918 novemberében visszatért Fiumébe, ahol a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács tagja lett. Később a Carnarói Olasz Kormányzóság bel- és igazságügy-minisztere, 1929-től pedig Carnaro provincia elnöke lett. 1934-ben csatlakozott a Nemzeti Fasiszta Párthoz és Olaszország szenátora lett. 1945-ben a jugoszláv rendőrség (OZNA) letartóztatta és máig nem tisztázott helyre szállította.

A harmadik, utolsó nagy egységet a függelék és a névmutató alkotják. A függelék a jegyzőkönyvekhez tartozó fontosabb iratokat, kiegészítéseket tartalmazza. Így például a Nemzeti Tanács működési kereteinek és alapszabályainak 1919. január 22-i deklarációja vagy az első és második Nemzeti Tanács, valamint az első és második Végrehajtó Bizottság tagjainak névsorát. Emellett a könyvet negyven nagyfelbontású illusztráció teszi szemléletesebbé. A képek közt helyet kap a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács megalakulásának pillanata, az 1918. október 30-i proklamáció, a Carnarói Olasz Kormányzás kikiáltása, Antonio Grossich, Dr. Antonio Vio, Riccardo Zanella arcképe, valamint Lionello Lenaz³⁰ a béketárgyalásra szóló diplomáciai útlevele is. A kötet szakmai értékét növeli, hogy még a mellékletként közölt képek is számos információt hordoznak.

Összességében megállapítható, hogy a kötet jól szerkesztett, tudományos színvonalú, nagyszabású forráskiadás. A közzétett dokumentumok számos eddig ismeretlen részlettel járulnak Fiume történelméhez és újabb összefüggésekre hívják fel a figyelmet. Felhasználásuk közelebb vihet a Nemzeti Tanács céljainak és reakcióinak megértéséhez és a város nemzetközi megítéléséhez. Igaz, érdemi feldolgozásuk az olasz nyelv és a történelmi kontextus alapos ismerete mellett más források³¹ bevonását is megköveteli.

Legfontosabb felhasznált irodalom

GIGANTE, Silvino: *Storia del comune di Fiume*, R. Bemporad & Figlio, Firenze, 1928.

KLINGER, William: *Germani e Fiume. La questione fiumana nella diplomazia tedesca (1921–1924)*, Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, Trieste, 2011.

SAMANI, Salvatore: *Dizionario biografico fiumano*, Istituto Tipografico Editoriale, Dolo-Venezia, 1975.

TOŠEVA KARPOWICZ, Ljubinka: *Riječki corpus separatum 1868–1924*, doktori disszertáció, Rijeka, 1986.

³⁰ Lionello Lenaz fiumei olasz identitású orvos, a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács és annak Végrehajtó Bizottságának tagja volt. 1918. október 30-án támogatta Fiume Olaszországhoz való csatlakozását. 1934-ben Mussolini Olaszország szenátorává nevezte ki, azonban visszautasította a megiszteltetést.

³¹ A jegyzőkönyveket többek közt a fiumei kormányzás iratanyagával, Egan Lajos naplójával és a különböző napi sajtó híreivel is érdemes összevetni.